спільноти для вербалізація естетичних концептів у поетичному тексті, тобто виявити характер наповнення концептів залежно від лінгвокультурних парадигм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Поэтическая картина мира и ее отражение в языковом знаке // Художественный текст и языковая личность: Мат-лы 4 Всероссийск. научн. конф. (27-28 октября 2005 г.). – Томск: Изд-во ЦНТИ, 2005. – С. 67-68.
2. Блейк У. Избранные стихи. – М.: Прогресс, 1982. – 558 с.
3. Болотнова Н.С. Поэтическая картина мира и ее изучение в коммуникативной стилистике текста // Сибирский филологический журнал. – 2003. – №3-4. – С. 198–207.
4. Бычков В.В. Эстетика: Учебник. – М: Гардарики, 2006. – 336 с.
5. Маслова В.А. «Языковая картина мира» и «поэтическая картина мира» и их роль в межкультурной коммуникации // Уч. зап. Таврического нац. ун-та. Серия Филологические науки. – 2004. – Т. 17(56). – С. 121–127.
6. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поетиці Шекспіра. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
7. Художественный текст и языковая личность: Мат-лы 4 Всероссийск. научн. конф. (27-28 октября 2005 г.). – Томск, 2005. – 160 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Дубенчук – аспірант кафедри англійської філології Донецького національного університету, викладач кафедри іноземних мов Національного Гірничого університету, Дніпропетровськ.

Наукові інтереси: стилістика англійського поетичного тексту, лінгвоконцептологія

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ДРУЖБА” В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Жанетта ДЯГІЛЄВА (Київ, Україна)

У статті прокоментовано різні погляди на поняття “картина світу”, визначено риси німецької літератури початку XX століття. Водночас виділено особливості художнього світу Германа Гессе, з’ясовано місце концепту “дружба” в авторській картині світу шляхом аналізу лексичних одиниць із значенням “дружба” в творах письменника.

Different sights at the concept “picture of the world” are commented, features of the German literature of the beginning of XX century are determined in the article. At the same time features of the art world of Herman Hesse are allocated, the place of the concept “friendship” in an author’s picture of the world is found out by the analysis of lexical units with the meaning “friendship” in the texts of the writer.

Роль мови у формуванні картини світу в свідомості людини розглядається як актуальна проблема сучасного мовознавства. Акцент у вирішенні проблеми ставиться на тому, що мова виступає формою осягнення світу, а не формою окремого світу, хоч у мові й відображається творча пізнавальна діяльність людини. Вторинна форма використання мови, тобто форма, яка втілює світогляд людини в текстах, не розглядається як виключно суб’єктивне явище, оскільки пізнавальна діяльність людини базується на загальних матеріальних закономірностях, які забезпечують відповідність об’єктивного й суб’єктивного світів [9: 56]. Існує і протилежний погляд на вирішення проблеми взаємодії мови і картини світу, коли стверджується, що в триєдності “світ – модель світу – мовна система”, мова не просто відтворює буття, а завдяки мисленнєвим операціям породжує власну дійсність, дану безпосередньо [11: 147; 14: 101]. Досліджуючи вторинну моделюючу систему, тобто художній світ автора, не можемо не погодитися, що завдяки мисленню й мові творця вибудовується його власна дійсність, проте вона аж ніяк не відокремлюється від об’єктивного світу.

Картина світу, яка закладена в семантичну систему мови, є продуктом пізнавальної діяльності людини, що змушує розглядати семантику мови як у синхронному, так і діахронному плані, тільки у взаємозв’язку всіх пізнавальних актів. Будь-яка інтерпретація окремих мовних явищ, узятих ізольовано, може бути адекватною лише із врахуванням знань про дійсні ситуації, набутих людиною на основі як свого індивідуального, так і суспільного досвіду [9: 57].

Якщо поставити за мету максимально наблизитися до тексту й не просто відкрити завісу над його семантичною структурою, але й отримати більш адекватне уявлення про його значення, тоді потрібно інтерпретувати текст на тлі того фрагменту культури, до якого даний текст належить. Твори Германа Гессе відсилають нас до простору західноєвропейської

літератури XIX-XX століть і, відповідно, будуть прочитані на фоні цього фрагменту німецької культури.

Будь-яку літературу можна розглядати як систему, яка має свої характерні стилістичні риси й певним чином організовану навколо центральних її символів. Як головні стилістичні риси німецької й західноєвропейської літератури початку XX століття виділяємо такі:

1. синтез філософської думки Заходу й Сходу, яка характеризується такими особливостями, як заглиблення в себе, самопізнання, цілісний підхід до світу;

2.поліцентричне бачення світу;

3.семантична система текстів європейської культури організована навколо антиномії понять вічне буття / конечність;

4.вихід на перший план в європейській літературі думки про вразливість людського життя з осмисленням дійсності в мистецтві, релігії, науці;

5.осмислення життя в межах центральних символів "час – життя – смерть – вічність" [5: 26].

У роботі ми виходимо із принципу неможливості дослідження тексту без звернення до конкретної мовної особистості – його автора та інших соціальних, культурних, автобіографічних факторів. Художній текст – це особистісна інтерпретація дійсності. Письменник описує ті фрагменти дійсності, з якими він знайомий; розвиває ті думки, які йому близькі й зрозумілі; використовує мовні елементи й метафори, які наповнені для нього особистісним змістом. Тому й картина світу, яка зображується в художньому тексті, є структуризацією й вербалізацією картини світу автора як особистості [4: 55].

Художній текст як закінчений мовленнєвий твір наповнений суб'єктивністю й антропоцентричними векторами. Він формується образом автора і його точкою зору на об'єкт зображення [10: 78].

Індивідуально-авторська картина світу – це результат концептуалізації та категоризації світовідчуття певною мовною особистістю. Цей тип картини світу отримує свою матеріальну оболонку в процесі творчої діяльності письменника і є віддзеркаленням вербалізованих концептів у художніх творах [2: 67]. На нашу думку, авторська картина світу – це суб'єктивна реальність автора, втілена в його творах, і створена в результаті переосмислення об'єктивної дійсності.

Мовна особистість як одна із центральних категорій художнього тексту розглядається як ядро, навколо якого реалізується дослідження художнього тексту. Термін "мовна особистість" позначає митця, який, використовуючи власний тезаурус, створює тексти як результат індивідуальних знань про світ, зафіксований у значеннях слів і в їхніх асоціативних комплексах відповідно до національно-психічного складу розуму й особистої зацікавленості в інтерпретації означуваних фактів. Автор передає в тексті свій власний досвід, свою інтерпретацію дійсності, вибираючи ті номінативні одиниці, які здатні передати ту його концептуальну картину світу, яку він намагається донести до читача [8].

Таким чином, нашим завданням буде дослідження індивідуально-авторської картини світу Германа Гессе на основі його творчості крізь призму функціонування концепту "дружба". Розгляд мовної особистості пов'язаний не тільки із проблемою визначення приналежності автора до певної літературної течії, а й із самою постаттю письменника, адже творчість нерозривно пов'язана з його життям.

Велика кількість текстів Германа Гессе є автобіографічними творами, тобто представляють враження, спогади головного персонажа, який часто ототожнюється із самим автором. Активізація концепту "дружба" у творах автора пов'язана, передусім, із процесом заглиблення людини в себе, намагання пізнати себе через зв'язок з іншою людиною [16: 11].

Особливістю художньої картини світу письменника було те, що антропологічні колізії XX століття висвітлювалися в рамках романтизму, який у текстах автора проявлявся наступними особливостями: використання теми подорожей, викликаної пристрастю до руху, змін, занурення в природу, велика увага до особистості, вихід на перший план образу поета, музиканта. Як і інші романтики, Герман Гессе пише про кохання та юнацькі страждання на фоні дружніх стосунків ("Narziss und Goldmund", "Unterm Rad"). У текстах автора

прослідковується певний суб'єктивізм у зображенні почуттів і подій, ідеалізація старовини ("Narziss und Goldmund"), а в деяких випадках і пасивна позиція – відрив від реальності, відхід у фантастичний світ ("Glasperlenspiel").

Герман Гессе не був звичайним наслідувачем романтичних зразків XIX століття. Найкращі романтичні традиції були переосмислені й перетворені ним, аби донести їх до своїх сучасників і наступних поколінь. Характерні риси його творчості пояснювалися також і особистими його якостями – любов до природи, поступливість, прагнення усамітнитися, і обставинами його життя в юності – нерозуміння оточуючих, безмовне кохання [6: 62].

Вирішальною рисою свого буття й творчості письменник вважав "релігійний стимул". Він сповідував гуманістичну релігію, яка стверджує віру в силу доброти, поетично втілює благоговіння перед людською сутністю [15: 87]. Віра була важливою для Г. Гессе не в релігійному сенсі, а як протилежність безвір'я, цинізму, відчаю, пустоті, як знак пошуків і боротьби духу. Він вірив у людину як в "дивовижну можливість", яка не згасає навіть у найнелюдяніші періоди історії [13: 19]. Такими періодами в розумінні автора були війни, які знищували мільйони людей і призводили до занепаду й бездуховності. Проте занепад культури, девальвація духовних цінностей траплялися й у мирний час – це викликало у письменника найбільшу стурбованість. Кінцевою метою культури він вважав моральне виховання людини, пробудження в ній етичної особистості [1: 169].

Герман Гессе не мав чітких світоглядних позицій і це відобразилося в його творчості, де зображені всі сумніви, розчарування інтелігенції в період між двома світовими війнами, її нездатність осягнути глибинні соціальні процеси, які визначають певні явища культури [1: 194].

Отже, для творчості Г. Гессе характерний відхід від реальності, пошуки свого внутрішнього "я", споглядальність і описовість. Він не закликає до активних дій, він тільки показує дійсність такою, якою вона йому здається й тим самим змушує замислитися над проблемами буття, будить занепокоєння і активізує розум, дає свободу думати й знаходити свій шлях [15: 119].

Суб'єкт дружніх відносин у творах письменника – центральний персонаж, головний герой художнього тексту. У сучасних наукових дослідженнях з'явилося поняття "лінгвокультурний типаж", що позначає узагальнений образ представника певної соціальної групи в рамках конкретної культури або в межах творчості певного автора, що впізнається за специфічними характеристиками вербальної та невербальної поведінки та за рахунок ціннісної орієнтації [7: 78]. На рівні позиції суб'єкта виділяється лінгвотекстовий тип маргінала, який позначає певний тип особистості, що є відособленою від основної маси соціуму. Він відкидає й не приймає правила, матеріальні й духовні цінності, які функціонують у суспільстві. Переважно це самотня людина, яка перебуває в постійному пошуку себе та бореться проти існуючого стану справ своєю фізичною або розумовою втечею від реальності. Це людина, яка більше існує в своєму внутрішньому світі, ніж у зовнішньому, а тому більше спостерігає та розмірковує, ніж розмовляє:

Da hatte ihn eine freche, selige Ahnung ergriffen, dass er wirklich etwas anderes und besseres sei als die dickbackigen, gutmütigen Kameraden [17: 386].

Погоджуючись з А.М. Приходько про те, що концепт становить собою складноструктурований феномен [12: 55], ми досліджуємо поняттєву, образну й ціннісну складову концепту "дружба" у творах Германа Гессе через лексичні засоби.

До первинних засобів вербалізації концепту "дружба" в творах Г. Гессе належать іменники *Freundschaft, Freund,* їхні деривати: *Freundschaftsbündnisse, Jünglingsfreundschaften*, *Freundesdienst, Befreundung,* а також лексеми: *befreundet, freundschaftlich,* непрямими лексичними репрезентаціями концепту є синонімічний ряд і його деривати: *Kamerad, Kameradschaftlichkeit, Schulkamerad, Stubenkumpan, kameradschaftlich.*

Якщо під понятійним компонентом будь-якого концепту розуміти його інформаційну сутність, то можемо стверджувати, що дружба для письменника, це – неординарні стосунки між двома непересічними особистостями. Йдеться про розгортання дружби між головними героями на тлі типових, навіть, вимушених дружніх стосунків зав'язаних із меркантильних

причин. Своє уявлення про незвичайну, проте справжню дружбу, яку Аристотель називав дружбою характерів, Герман Гессе представляє в романі "Unterm Rad", порівнюючи її з дружбою заради задоволення і з корисливою дружбою [3].

Процес виникнення дружби між учнями монастиря автор ділить на чотири етапи:

1. Швидке знайомство протягом одного дня: *Nun begann man einander* ***anzusehen*** *und* ***kennenzulernen****,… Dabei schaute man neugierig an,* ***begann ein Gespräch****,…* [17: 433].
2. Формування груп на підсвідомому рівні із-за потягу до різноманітності й взаємного доповнення: *… nachdem alle einander genügend kennengelernt hatten, begann ein Wogen und Durcheinandersuchen,* ***Gruppen traten zusammen****,* ***Freundschaften und Antipathien traten zutage****. Selten schlossen sich Landsleute und frühere Schulkameraden zusammen,* ***die meisten wandten sich neuen Bekannten zu****, …* [17: 438].
3. Функціонування груп, яке характеризувалося дружнім спілкування й сварками: *Unbeschreibliche kleine* ***Szenen der Zuneigung und der Eifersucht*** *spielten sich ab, gediehen zu* ***Freundschaftsbündnissen*** *und zu erklärten, trotzigen* ***Feindschaften****…* [17: 439].
4. Розпад груп на пари, чия дружба була заснована на:
   1). отриманні задоволення: *… Es gab Freundespaare, welsche miteinander* ***hebräische Vokabeln lernten****, Freundespaare, die zusammen* ***zeichneten*** *oder* ***spazieren gingen*** *oder* ***Schiller lasen*** [17: 446].
   2). отриманні вигоди: *Es gab auch Freundschaften, deren Fundament eine andere* ***Art von Vertrag und Gütergemeinschaft*** *bildete. So hatte der vielbeneidete Schinkenbesitzer seine ärgenzende Hälfte an einem Gärtnerssohn aus Stammheim gefunden,…* [17: 446].
   3). поєднанні характерів особистостей: *Für das ungleichste galten Hermann Heilner und Hans Giebenrath,…Die Freundschaft der beiden war ein* ***sonderbares Verhältnis****. Sie war für Heilner ein* ***Vergnügen*** *und* ***Luxus****, eine Bequemlichkeit oder auch eine Laune, für Hans aber war sie bald ein mit Stolz gehüteter* ***Schatz****, bald eine große, schwer zu tragende* ***Last*** [17: 448].

Образи та асоціації, що викликаються у свідомості людини у зв'язку з тим чи іншим денотатом, визначають образну складову будь-якого концепту [12: 57]. Розглянемо модель асоціативно-образного поля концепту "дружба" в обраних творах автора. Слід зазначити, що асоціативне розгортання концепту відбувається з урахуванням таких напрямків: 1) дружба супроводжується смертю; 2) завдяки дружбі вибудовується новий світ; 3) дружба нагадує гру, хворобу. До цього висновку приходимо, аналізуючи асоціативні паралелі ключового слова й лексичні засоби, які мають загальну семантичну ознаку "Tod": *Er sah seinen Freund Hermann Heilner* ***tot*** *auf einer Tragbahre liegen und wollte zu ihm hingehen* [17: 489]; "Welt": *Wir zwei, lieber Freund, sind* ***Mond*** *und* ***Sonne****, sind* ***Meer*** *und* ***Land*** [18: 49]; "Spiel": *So wohlwollend und fördernd er jede seiner Freundschaften* ***gestaltet hat****, so selbständig und diplomatisch hat er sie doch zu* ***überblicken*** *und zu* ***leiten*** *gewusst* [19: 228]. Зміст концепту розкривається на основі співвіднесеності номінанту концепту з текстовими образами, кожний з яких актуалізується за допомогою "пучка" текстових асоціатів.

Ціннісна складова будь-якого концепту, яка виражає ставлення до нього, виводиться із семантики емоційно-оцінних слів, які зустрічаються в тексті. У творах Германа Гессе не простежується явного домінування позитивної стратегії дружби. Негативний погляд пояснюється, з однієї сторони, зовнішніми обставинами: занепад моралі й девальвація людських цінностей на тлі двох світових війн, з іншої сторони, внутрішніми чинниками: приналежність автора до течії романтизму, з його схильністю до зображення внутрішніх страждань головного героя із-за його маргінальності. Перш за все це стосується зображення суб'єктів дружніх відносин за допомогою епітетів, які супроводжуються негативно-оцінними конотаціями: *schweigsam und verschlossen gewordene, traurig aussehende, schwer einzureihende, gefährdete, einstige, ehemalige, gewesene Freund.*

До шкільних товаришів головного героя у автора емоційно-нейтральне ставлення: *dickbackige, gutmütige, beschäftigte, gute, ruhige, freundliche, auffallende Kameraden.* Лексема

Kamerad зустрічається в тексті завжди у множині, отже, для автора це – безлика сіра маса. Проте саме в ній головні герої мають розгледіти справжнього друга, наділеного неординарними якостями: *tapfer, klug, merkwürdig, empfindlich, gefügig, bewundernd;* і тоді автор висловлює до нього своє позитивне ставлення: *wirkliche, liebste, treueste, nahe, alte Freund.* У випадку, коли автор висловлює власне ставлення до суб'єктів дружніх відносин, він виходить із реальних життєвих ситуації, в яких функціонує дружба. При вживанні в тексті епітетів із номінантом *Freundschaft* автор тяжіє до зображення абстрагованих життєвих ситуацій, які переживаються у свідомості героїв:

Nach einigen Tagen verließ auch er das Bett…und es entstand im Kloster keine geringe ***Aufregung über die neugebackene Freundschaft*** [17: 464].

Справжня дружба у світоглядній картині світу автора – яскраво виражена, неординарна й тривала: *vieljährige, sonderbare, unzerstörbare, auffallende, ausgesprochene, werbende, volle, kämpferische Freundschaft.* Фальшивій дружбі притаманна неясність, скороминущість: *nicht ganz geklärte, lahmgelegte, einmal gewesene Freundschaft.*

Визначивши авторську картину світу як суб'єктивну реальність автора, втілену в його творах, і створену в результаті переосмислення об'єктивної дійсності, вважаємо що концепт "дружба" є вагомим елементом картини світу Германа Гессе. Цей факт підтверджується зображенням різних типів дружби: характерна, заради задоволення, корислива. Справжня дружба в системі цінностей автора – це неординарні стосунки між непересічними особистостями з метою духовного розвитку. Незважаючи на різний вік героїв, їхню дружбу об'єднував критерій справжності, за яким дружба характерів протиставляється фальшивій. Така дружба передбачала емоційний зв'язок, зміну світогляду через подолання конфліктних ситуацій. Письменник не ідеалізує дружні стосунки, тому його ставлення до них не є однозначно позитивним. Підтвердженням цього вважаємо асоціативно-образний ряд аналізованого концепту, в якому виділяться такі елементи: дружба – світ, дружба – смерть, дружба – гра.

Перспективним вважаємо контрастивний опис концепту "дружба", досліджуючи твори німецьких і англійських авторів, адже шляхом зіставлення концепту однієї мови з його аналогом в іншій проявляється лінгвокультурна специфіка, що відображає своєрідну і неповторну картину світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акиндинова Т. А. Бердюгина Л. А.Г. Гессе: между пессимизмом знания и оптимизмом веры // Новые грани старых иллюзий, Ленинград.: Издательство Ленинградского университета, 1984. – С. 169 – 196.
2. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
3. Аристотель. Этика. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2000. – 492 с.
4. Белянин В. П. Психолингвистика. – М.: Флинта, 2003. – 232 с.
5. Бразговская Е. Е. Текст в простанстве культуры. – Пермский гос. педагогический ун-т. – Пермь, 2001. – 114 с.
6. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика. – СПб: Аксиома; Новатор, 1996. – 231 с.
7. Каратєєва Г. М. Текстовий концепт подорож у французькій прозі: дис. кандидата філ. наук: 10.02.05. – К., 2008 – 298 с.
8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 2007. – 263 с.
9. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
10. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 327 с.
11. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история. – Тартуский ун-т. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 464 с.
12. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008 – 332 с.
13. Седельник В. Д. Я верю в законы человеческого рода // Предисловие к книге Германа Гессе "Письма по кругу". – М.: Прогресс, 1987. – С. 5 – 21.
14. Смирнов С. Д. Психология образа. Проблема активности психического отражения. – М., 1985. – 144 с.
15. Хильшер Э. Истоки мировоззрения Германа Гессе // Поэтические картины мира. – М.: Художест.литература, 1979. – С. 85 – 119.
16. Weibel K. Hermann Hesse und die deutsche Romantik. – Winterthur: Verlag P. G. Keller, 1954. – S. 146.
17. Hesse H. Unterm Rad. – Stuttgart: Reclam, 2004. – 547 S.
18. Hesse H. Narziss und Goldmund. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – 304 S.
19. Hesse H. Das Glasperlenspiel. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2002. – 570 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Жанетта Дягілєва – аспірантка кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лексикологія німецької мови.